

BABANZADE İSMAİL HAKKI BEY'İN ANAYASA HUKUKÇUSU OLARAK PORTRESİ

The Portrait Of Babanzade İsmail Hakkı Bey As A Constitution Lawyer

Anıl İbrahim BAKIRCI*

Özet: II. Meşrutiyet döneminde Tanin'deki yazıları üzerinden gazeteciliği ve politik tutumları ile bilinen Babanzade İsmail Hakkı Bey aynı zamanda bir anayasa hukukçusudur. Kamu hukukumuzun gelişimi açısından Türk doktrinindeki ilk anayasa hukuku kitabının müellifi olarak devlet ve hükümet gibi temel meseleleri tafsilatlı biçimde işlemektedir. Hukuk-1 Esasiye'sinde Doğu ve Batı düşüncesinden oldukça istifade eden İsmail Hakkı Bey genel manada eserini Fransız hukukçuların tesirinde kaleme almıştır. Eseri ilmi kıymetinin yanında Mustafa Kemal Atatürk'ün okuduğu ilk anayasa hukuku kitabı olması bakımından da siyasi ve tarihi kıymetleri de haizdir. Bu bakımdan 1921 anayasasına dolaylı etkisi hem de sunduğu anayasal perspektif ile hukuk tarihimizde mümtaz bir sima olarak yer edinmiştir.

Anahtar Kelimeler: Babanzade İsmail Hakkı, Hukuk-1 Esasiye, Anayasa Hukuku, Devlet, Hükümet

Abstract: Babanzade İsmail Hakkı Bey, who is known for his journalism and political attitude through his writings in Tanin during the 2nd Constitutional Monarchy, is also a constitutional jurist. As the author of the first book on constitutional law in the Turkish doctrine in terms of the development of our public law, it deals in detail the basic issues such as the state and the government. İsmail Hakkı Bey, whomade great use of the Eastern and Western thought in his book, has been influenced by French jurists in general. Besides her scientific value, her work has political and historical values in terms of being the first book of constitutional law read by Mustafa Kemal Atatürk. With its indirect effect on the constitution of 1921 as well as the constitutional perspective it offers, it has taken its place as a distinguished jurist in our history of law.

Keywords: Babanzade İsmail Hakkı, Hukuk-1 Esasiye, Constitutional Law, State, Government

* 23. Dönem Cumhuriyet Savcısı Adayı; Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, anilalaca@hotmail.com

GİRİŞ

II.Meşrutiyet'in ilanı ile beraber modern manada kamu hukukuna dair literatür eksikliği olan Osmanlı'da Mekteb-i Hukuk ve Mekteb-i Mülkiye'de bu durumun giderilmesi için Hukuk-ı Esasi ve Hukuk-ı İdari dersleri konulmuştur. Babanzâde İsmail Hakkı Bey'in hukukçu yüzü ile bu süreç münasebeti ile karşılaşırız. Türk kamu hukuku doktrininde yazılan ilk anayasa hukuku kitabı olmak bakımından incelememizin merkezinde bulunan Hukuk-i Esasi kitabı halen entelektüel cazibesini korumaktadır. Hukuk-ı Esasiye'sinde Doğu ve Batı düşüncesinden oldukça istifade eden İsmail Hakkı Bey genel manada eserini Fransız hukukçuların tesirinde kaleme almıştır. Eseri entelektüel ve ilmi kıymetinin yanında Mustafa Kemal Atatürk'ün okuduğu ilk anayasa hukuku kitabı olması bakımından da siyasi ve tarihi kıymetleri de haizdir. Bu bakımdan 1921 anayasasına dolaylı etkisi hem de sunduğu anayasal perspektif ile hukuk tarihimizde mümtaz bir sima olarak yer edinmiştir. Anayasa hukuku doktrinimize ilişkin yapılacak tarihi incelemelere dair ihtiyaç anayasal düzenlemelerin kökenlerine inildiği takdirde artacaktır. Aynı zamanda Cumhuriyet'in ilanı ile beraber hukuk hayatında yaşadığımız yeniliklerin Osmanlı son dönemi ile ciddi bir devamlılık ilişkisi içinde olduğu gözlemlenecektir.

I. BABANZÂDE İSMAİL HAKKI BEY'İN ANAYASA HUKUKÇUSU OLARAK PORTRESİ

A- HAYATI VE ESERLERİ

Hukukçuluğu, gazeteciliği ve siyasi hayatı II. Meşrutiyet döneminde tebarüz eden İsmail Hakkı Bey köken olarak Irak'ın Süleymaniye şehrinde mukim Baban Aşiretinin mensubudur. Babası Devlet-i Âliyye'de rical-i devletten Mustafa Zihni Paşa'dır.¹Paşa idari görevlerinin yanı sıra ahlaki meselelerin neşr ve tehlifi ile meşgul bir zattır. Devrin mühim fikir adamlarından Babanzâde Ahmet Naim Bey ve Cumhuriyet Döneminde iktisadi ve idari bilimler alanında ordinaryüs olan Hüseyin Şükrü Baban, İsmail Hakkı Bey'in kardeşleridir.

1876 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Vefat yeri İstanbul olup 1913 yılında vefat etmiştir.² Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) mezunudur. Mekteb-i Mülkiye'de okuduğu yıllarda II. Abdülhamit muhalifi olduğu gerekçesi ile okuldan atılan İsmail Hakkı Bey, tahsil hayatını Mekteb-i Hukuk'ta tamamlamıştır (1902).³Mekteb-i Mülkiye'den atılma hadisesine

¹ Bkz.: Bukarlı, Edip, *19.Yüzyıl Osmanlı Devlet Adamı Babanzâde Mustafa Zihni Paşa'nın Hayatı ve İlmi Kişiliği*, Libra Yay., İstanbul, 2019.

² *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 1, Dergah Yayınları, 1976.

³ Özdemir, Hüseyin, *Demokrasi Tarihimizde "İttihat ve Terakkî" Yılları Babanzâde İsmail Hakkı Bey'in Penceresinden*, Ötüken Neşriyat, 2016, İstanbul, s.31.

ilişkin Hüseyin Cahit Yalçın, son sınıf talebesi iken siyasi addedilen bir boyun eğmezlik yüzünden olduğu şahadetinde bulunur.⁴ Mezuniyeti akabinde Hariciye Nezareti'nde çalışmaya başlamış ve gazetecilik hayatına ilk adımını İkdam Gazetesi'nde atmıştır. 1908 yılının Aralık ayında Bağdat Mebusu ve İttihat Terakki'nin bir üyesi olarak Meclis-i Mebusan'a girmiştir. Bu süreç akabinde Tanin Gazetesi'nde yazdığı yazılar hayranlık uyandırmıştır. Tanin'in kapatılmasıyla beraber Cenin, Senin ve Şurayı Ümmet gazetelerinde yazmış, Osmanlı Matbuat Cemiyeti'ne kurucu üyelerinden biri olarak katılmıştır.

İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti'nde maarif nazırı olarak görev almıştır.⁵ Hüseyin Özdemir "*Demokrasi Tarihimizde "İttihat ve Terakkî" Yıllar*" adlı eserinde layık görüldüğü bu vazifenin siyaset ve eğitim hayatında ulaştığı zirve olarak değerlendirilebileceği yargısında bulunmuştur.⁶ 1912 Seçimlerinde yine Bağdat Mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girmiştir.⁷ Siyasi kariyeri bu açıklamalarla hülâsa edilebilecek olan İsmail Hakkı Bey'in çok yönlü kişiliğini 1908'den itibaren ders verdiği Mekteb-i Mülkiye'de görürüz. İsmail Hakkı Bey Mekteb-i Mülkiye'de Hukuk-ı Umumiye, Hukuk-ı Esasiye ve Hukuk-ı İdare dersleri vermiştir. Kuvvetli Arapçası ve Farsçası ile de bilinen Babanzade'ninentelektüelitesi hakkında, Mühendis Mektebi'nde verdiği Fransızca dersleri de ilave edildiğinde bulunulacak övgüler mübalağa kesbetmeyecektir.

Kısa ömrünü nevi şahsına münhasır şekilde süren bir Osmanlı entelektüeli Babanzâde Hakkı Bey hakkında hayatını⁸ ve tarz-ı siyasetini⁹ konu alan çalışmalar olsa da hukukçuluğunu ihtiva eden çalışmalar sınırlıdır. Modern manada hukuk ve siyaseti anlamlandıracak yerli tefekkürümüzde Babanzâde İsmail Hakkı Bey bir dönüm noktası ifade etmektedir. İki tanesi Ali Reşat Bey¹⁰ ile beraber kaleme aldıkları "Bismark: Hayatı Hususisi ve Siyasisi, Dreyfus Meselesi ve Esbabı

⁴ Yalçın, Hüseyin Cahit, *Edebiyat Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2010, 3.Baskı, s.3. (Edebiyat Anıları, Türk fikir ve siyaset hayatının önemli isimlerinden Hüseyin Cahit Yalçın'a ait otobiyografik mahiyette bir metin olup yer yer yazarın edebiyatçıları ve ilim adamları hakkında kısa bilgi ve tahlillerine yer vermektedir.)

⁵ Güneş, Prof. Dr. İhsan, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Türkiye'de Hükümetler-Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2012, s.108.

⁶ Özdemir, a.g.e., 2016, s.33.

⁷ Özdemir, a.g.e., 2016, s.34.

⁸ Bkz. Hut, Davut, "II.Meşrutiyet Döneminde Bir Osmanlı Entelektüeli Babanzâde İsmail Hakkı (1876-1913), Tarihimizde Portreler, Osmanlı Kimliği", Kurşun, Zekeriya/Çoruh, Haydar (Ed.), *Prof. Dr. Cevdet Küçük Armağanı*, Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Derneği, İstanbul, 2013.

⁹ Bkz.: Mayak, Faysal, "Babanzade İsmail Hakkı'nın Tanin'de Yayınlanmış Makalelerine Göre Osmanlı Devleti ve Dış Politikası (1911)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 11, Bahar 2010.

(http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayillpdf/mayak_faysal.pdf) (et:20.08.2019).

¹⁰ Ali Reşat Bey; Türk okurunun Fransız İhtilalini konu edinen "İhtilal-i Kebir" (Ali Reşad, *Fransa Büyük İhtilali Tarihi*, Ötüken Neşriyat, 2018) isimli eseri üzerinden tanıdığı dönemin entelektüel simalarından biridir.

Hafiyesi” olmak üzere yayımlanmış beş eserinden (Irak Mektupları, Hukuk-ı İdare, Hukuki Esasiye, Bismark: Hayatı Hususisi ve Siyasisi, Dreyfus Meselesi ve Esbabı Hafiyesi) hukukçuluğunu müşahade edeceğimiz eseri; Hukuki Esasiye merkezli olup bu eser değerlendirilirken Dreyfus Meselesi eserine de değinilecektir. Hukuki Esasiye, günümüz terminolojisindeki karşılığıyla Anayasa Hukuku, Mektebi Mülkiye’de okutulan ders kitabıdır.

1913 yılında vefatı akabinde, Hüseyin Cahit Yalçın’ın ülkenin kaybettiği mühim bir entelektüel olduğu yönündeki nitelendirmesi hukuk hayatımız hakkında da aynıyla geçerlidir.¹¹

B- HUKUKÇULUĞU

Bugün anayasal gelişmelere ilişkin bir anayasa hukuku tarihçesine sahip olduğumuz gibi yüz yılı aşan bir fikir imali dikkati alındığında anayasa hukuku doktrinimiz de tarihi bir niteliğe sahiptir.

Babanzâde İsmail Hakkı Bey’in Mekteb-i Hukuk¹² tahsili akabinde Mekteb-i Mülkiyede¹³ anayasa hukuku merkezli hukuk-i esasiye (anayasa hukuku) dersleri verdiğini belirtmiştik. Makalemizde İsmail Hakkı Bey’in anayasa hukukuna ilişkin görüşleri, “Hukuki Esasiye” ismi ile yayınlanan ve ilk anayasa hukuku kitabı olma özelliğini haiz olan kitabı merkeze alınarak incelenecektir.

II. Meşrutiyet Dönemi’ne kadar III. Selim dönemi reformları, Sened-i İttifak, Tanzimat Dönemi ve I. Meşrutiyet’in doğuşu ilaveten Kanun-i Esasi’nin hazırlanmasıyla beraber tecrübe ettiğimiz kısmi anayasal gelişmeleri modern manada olgunlaştıran II. Meşrutiyet’in ilanıyla beraber teorik anlamda anayasa hukukunun kavranmasına ilişkin bir sorun doğmuştur.¹⁴ Osmanlı siyasal sisteminde meclis geleneği divanlar ve meşveret meclisleri şeklinde kurumsallaşan yapılara sahip olsa da bunlar modern anayasa hukuku doktrini dikkate alındığında arkaik görünümle arz etmekle birlikte bu kurumsallaşmanın modern liberal anayasacılığın meclis fonksiyonunu tam olarak karşılayamayacağı

¹¹ Yalçın, Hüseyin Cahit, *Tanıdıklarım*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001, s.119.

¹² Mekteb-i Hukukî Sultani’nin 1878’de kapatılmasından sonra kurulan Mekteb-i Hukuk, Osmanlı’da hukuk eğitimi veren fakültedir.

¹³ Mekteb-i Mülkiye 1959’da kurulan, Osmanlı’da Siyasal Bilgiler eğitim ve öğretiminde bulunan fakültedir.

¹⁴ Bkz.: Tanör, Bülent, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, YKY, İstanbul, 2014, 24.Baskı. Mümtaz Soysal, II. Meşrutiyetin anayasa hukuku bakımından en önemli sonuçlarından birini de Osmanlı devlet sisteminin biçimsel açıdan parlamenter bir nitelik kazanması olarak işaret eder. (Soysal, Mümtaz, *100 Soruda Anayasa’nın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, Mart 1979, İstanbul, 5. Baskı, s.36.). Benzer bir olumlama II. Meşrutiyet’in ilanı ile doğan iklimle beraber 1876 Anayasası’na, 1909 değişikliklerinin egemenlik hakkı ve bunun kullanılmasına ilişkin sağladığı katkıdır. (Tanör, a.g.e., 2014, s.216-218.)

görülmektedir.¹⁵ Nitekim Tarık Zafer Tunaya bu durumu II.Meşrutiyet'in ilanı ile beraber anayasa hukuku dersini fakülte düzeyinde işleyecek olan kişilerin bu duruma ani ve hazırlıksız yakalandığını ifade etmekte Batı menşeli hukuki görüşlerin nakilci bir biçimde aktarıldığını da vurgulamaktadır.¹⁶

Türk Anayasa hukuku doktrininin tarihi gelişimi anayasal gelişmeler merkeze alınarak Osmanlı ve Cumhuriyet devirleri olarak ikiye ayrılır. Osmanlı devri ise I. Dönem(1880-1908) ve II. Dönem (1908-1922) olarak iki dönemde ele alınır. I. Dönem 'de anayasa hukuku dersi Hukuku Esasiye ve Hukuku İdare-i Mülkiye adıyla ilk defa Mekteb-i Hukuk'ta okutulmuştur. II. Dönem II. Meşrutiyet ile birlikte başlar. Bu dönemde anayasa hukuku Hukuk-ı Esasiye ismiyle hem Darülfünun Hukuk şubesinde hem de Mekteb-i Mülkiye'de okutulmuştur. Mekteb-i Mülkiye'deki dersler Babanzâde İsmail Hakkı Bey tarafından verilmiştir. Hukuki Esasiye isimli kitabı da (1909) bu döneme tekabül eder.¹⁷

1- Hukuk-ı Esasiye'sinde Anayasa Hukuku

Hukuki Esasiye eseri Babanzâde İsmail Hakkı Bey tarafından telif edilen ilk anayasa hukuku kitabı olup Mekteb-i Mülkiye'de okutulmuştur. Hukuk-ı Esasiye tabiri 1930'lu yılların sonuna kadar anayasa hukukunu ifade etmek için kullanılan terkiptir.¹⁸

İsmail Hakkı Bey'in siyaset düşüncesindeki mutedil tavrı hukuk düşüncesinde de kendini göstermektedir. Temelde geleneksel kurumlara, siyasi örf ve ananelere ve idari teamüllere karşı aidiyet duymakla beraber hukuk ve siyaset düşüncesinin batı merkezli yeni anlayışlarına oldukça açıktır. Bu durum baştahakimiyet-i milliye tabiriyle verdiği milli egemenlik doktrinine olan vurgusundan anlaşılmaktadır. Bunun muadili olarak siyaset düşüncesindeki liberal eğilimleri hukuk düşüncesinde de mevcuttur. Hukuk-ı Esasiye'sinde doğu ve batı siyaset düşüncesini ve kurumlarını tartışan geniş bir perspektife sahiptir. Tarih, teoloji ve siyaset bilimi gibi bilim dallarından istifade eden bir anayasal doktrini teşekkül etme gayreti içinde görülse de bilhassa Esmein ve Duguit'in tesirindeki II. Meşrutiyet Dönemi'ne özgü anayasal düşünce müstakilen Babanzâde İsmail Hakkı Bey'in Hukuk-ı Esasiye'sinde de belirgindir.¹⁹ Fransız kamu hukuku doktrininden ismi zikredilen hukukçular vesilesi ile istifade eden İsmail Hakkı Bey, hukuk düşüncesinin felsefi temellerini ise J.J.Rousseau'nun

¹⁵ Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, 2. Baskı, s. 15-17.

¹⁶ Tunaya, Tarık Zafer, *Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1969, 2. Baskı, s. 132.

¹⁷ Gözler, Kemal, *Anayasa Hukuku'nun Metodolojisi*, Ekin Kitabevi Yay., Bursa, 1999, 2.Baskı, s. 197-199.

¹⁸ Gözler, a.g.e., 1999, s. 134.

¹⁹ Tunaya, a.g.e., 1969, s.132. (Nitekim, Tarık Zafer Tunaya bu dönem için Esmein ve Duguit Çağı nitelendirmesinde bulunmaktadır.)

“Toplum Sözleşmesi (Mukavele-i İçtimaiye) ve İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı (İnsanlar Beynin Müsavatsızlığın Esbabı)” adlı eserlerinin tesiri ile şekillendirmiştir. Rousseau’dan 18. asrın siyaset biliminin iki yıldızından biri olarak bahsederek hayranlığını dile getirir.²⁰

Eserinde evleviyetle hukuku diğer bilimlerle mukayese ve tefrik eder. Hukuku diğer ilimlerden ayıran en esaslı vasfı insanlar arasındaki düzeni temin edecek ilim olmasıdır.²¹ Bu ayrımını insanoğlunun gayesi olan huzur ve mutluluğa ulaşması için hukukun varlığıyla gerçekleşeceği yönündeki yargısıyla destekler.²² Doğal hukuku felsefenin bir şubesi sayar ve ona göre hukukun kökenini siyasal bilimler (ulum-ı siyasiye) ve toplum bilimleri (ulum-ı içtimaiye) oluşturur. Yeryüzünde yaşamış bütün büyük filozofların da anayasa hukuku müfredatının temel konularından devlet ve hükümet hakkında düşündüklerini dile getirerek alana özgü ehemmiyeti vurgulamıştır. Hukuka diğer ilimler içinde özel bir yer açan İsmail Hakkı Bey, hukuk içinde de anayasa hukukunu başköşeye oturtur. Hukuku bugün de kullandığımız tasnif dâhilinde kamu hukuku (hukuk-ı umumiye, hukuk-ı siyasiye) ve özel hukuk (hukuk-ı hususiye) olarak ikiye ayırır. Kamu hukukunu da uluslararası hukuk (hukuk-ı düvel), ceza hukuku (hukuk-ı cezaiye), idare hukuku (hukuk-ı idare) ve anayasa hukuku (hukuk-ı esasiye) olarak dörde ayırır.²³ Anayasa hukukunun konusunu devlet ve onun hukuki mahiyeti, devletin teşkilatı, devlet faaliyetlerinin sınırlarıyla beraber devlet ve toplum arasındaki ilişki olarak açıklar. Bu vasıflar itibariyle anayasa hukukunun kamu hukukunun temeli olduğunu dile getirir.²⁴ İsmail Hakkı Bey’in nokta-ı nazarında anayasa hukukunun gayesi bir nevi genel manada hukukun gayesine denktir. Çünkü devletin selametini ve insanın huzurunun imkânını bu ilim dalında görür.²⁵ Babanzâde’ye göre anayasa hukukunun kaynağını insanoğlunun kadim dönemlerden itibaren edindiği tecrübeler ve yazılı hukuki eserler oluşturur.²⁶ Özetle, devlet ve hükümeti anayasa hukukunun temel meselesi kabul eder.

Günümüzde anayasa hukukunun devlet ve hükümet başlıklarına ilaveten sorunsallaştırdığı temel hak ve hürriyetler meselesine dair kanaatleri hakkında fikir edinebileceğimiz eseri ise Dreyfus Davası’dır. İnsan hakları doktrinimize ilişkin öncül niteliğindeki eserlerden biri olan bu kitabında Fransa’da görülen fakat dünya genelinde ilgi ile takip edilen

²⁰ Babanzâde, İsmail Hakkı, *Hukuk-ı Esasiye*, Haz.: Fernaz Balcıoğlu/Ayşe Büşra Balcıoğlu, Erguvani Yayınevi, Ankara, Kasım 2014, s. 89.

²¹ Günümüz hukuk eğitiminde de insanın Aristo’dan hareketle sosyal bir varlık olarak tanımlanması hukuka olan başat ihtiyaç olarak işlenmektedir. (Bkz.: Bilge, Necip, *Hukuk Başlangıcı*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2017, 35. Baskı.; Aybay, Rona, *An Introduction To Law*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2019, 5. Baskı)

²² Babanzâde, a.g.e., 2014, s.13.

²³ Babanzâde, a.g.e., 2014, s.14.

²⁴ Babanzâde, a.g.e., 2014, s.16.

²⁵ Babanzâde, a.g.e., 2014, s.19.

²⁶ Babanzâde, a.g.e., 2014, s. 27.

Dreyfus yargılamasını hem esas hem usul hukuku yönünden teşrih eder.²⁷ Bir nevi Emile Zola çehresine bürünerek Osmanlı'da beynelmînel hadiselerle duyarlı çağdaş entelektüel tipin nüvesini de göstermiş olur. Bilhassa bugün adil yargılanma hakkı olarak özelleştirdiğimiz temel hak ve hürriyet kategorisine arkaik bir katkı sağlar.

2- Devlet ve Hükümet'e Dair Temel Düşünceleri

Eski dünyada devlet müessesesi ve hukuk ilmi arasındaki ilişkinin zayıflığını tespit eder. Bir başka deyişle, bunu ahlak ve siyaset arasında olması gereken birlikteliğin inkar edildiği bir vahşet olarak görür. Bu durumu özellikle Romalılar ekseninde işler. Lineer (müteal) bir tarih anlayışına sahip olarak medeniyet ilerledikçe siyasi gayenin devletler için her türden vasıtayı meşru kılamayacak hukuki prensipleri doğurduğunu düşünür.²⁸ Bu yaklaşımını Cizvitleri, Prens eserinden bahisle Makavel'i ve hatta Nietzsche'yi ahlaki nakıslarından hareketle tenkit ederek örneklendirir. Ahlaki ve hukuki prensiplerle desteklenen ideal bir devlet anlayışını savunmaktadır.

Devlet kavramı hakkındaki tefekkürü Eflatun (Platon) ile başlatır. Onun nokta-i nazarında Eflatun'a göre devlet bir birliği temsil eder.²⁹ Müstakil bir varlık olarak devletin menfaati ferdin menfaatinden öncedir. Eflatun'da kusur olarak gördüğü bu durumu daha liberal addettiği Aristo'nun düşünceleriyle aşar.³⁰ Ona göre Aristo düşüncesi hem devlet ve fert menfaati arasında bir dengeyi temsil eder hem de hakimiyet-i millîye (millî egemenlik) görüşünü Aristo'da temellendirir. Zira Aristoda halk, umumiyeti bakımından fertten iyidir yaklaşımını referans alır.³¹ Devlet ve fert arasında bulmaya çalıştığı denge devlet faaliyetlerini günümüz ifadesiyle liberal bir perspektifle sınırlamayı idealize eder.³² Aynı zamanda bu düzenlemeyi anayasa hukukunun mevzuu addeder.³³

Eflatun ve Aristo'dan sonra 17. ve 18. yüzyıllara sıçrayarak doğal hukukçuların (Hobbes, Rousseau, Locke, Montesquie) hukuki düşüncelerini tetkik eder. Devletin kökenini, devlete olan ihtiyacı ve yürütme ve yasama erklerini mezkur isimler minvalinde tartışır. İnsanoğlunun devlet müessesine olan ihtiyacını eski dönemlerden beri süregelen doğal bir durum kabul ederek sosyal sözleşme fikrini

²⁷ Babanzâde İsmail Hakkı/Alî Reşat, *Dreyfus Meselesi*, Haz.: Fernaz Balcıoğlu/A.Büşra Balcıoğlu, A.R.S. Yayınları, İstanbul, 2013, s. 308.

²⁸ Babanzâde, a.g.e., 2014, s. 20.

²⁹ Babanzâde, a.g.e., 2014, s. 48.

³⁰ Babanzâde, a.g.e., 2014, s. 49.

³¹ Babanzâde, a.g.e., 2014, s. 51.

³² Erdoğan, Mustafa, *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2017, 13. Baskı, s.24,117.

³³ Babanzâde, a.g.e., 2014, s. 15.

desteklemez.³⁴Bu durumu kurgusal bulur. Locke'den mülkiyetin korunumu ve ferdin hürriyeti fikrini alır.³⁵ Fransız hukukçu Esmein'den hareketle devleti bir hukuki kişi olarak kabul eder.³⁶ Bu düşüncesinin temelini ise Rousseau'da bulur. Babanzâde İsmail Hakkı'ya göre Rousseau'dan evvel devlet ile hükümet birbirinden layıkıyla ayırt edilememiştir.Hakimiyete sahip olan varlığın devlet olduğunu hükümetin ise genel iradeyi (arzu-yı umumi) temsilen hareket ettiğini vurgular.³⁷ Bu farklılığa dair kanaati devletin ve hükümetin fertlere karşı mesuliyetini ayrı işleminde de görülür.³⁸Hükümetin meşruiyetini millet hakimiyetinde bulmakla beraber devlet müessesini bir şahsa benzetir. Haliyle devlet kendine mahsus bir şahıs olarak kendini oluşturan kişilerin ve diğer devletlerin şahsından ayrılır. Nitekim bu durum hükümete nazaran bir nevi mistik bir devlet telakkisi dahilinde hakimiyeti devletin kendisine tanır.³⁹ İlâveten devletin şahsiyetinden kastı bugünkü devletin tüzel kişiliği düzenlemesine uygun niteliktedir. Fakat bu hakimiyet atfı devleti mutlak manada bir hukuki özne olarak kurmamızı gerektirmez. Zira idari ve siyasi düşüncelerinin temayülü devamlı bir denge fikrine dayanır. Bu dengeyi despotizm ve anarşizm arasında aramaktadır.

Devleti teşkil eden kurucu unsurları ise üçe ayırır. Bunlar sırasıyla millet, arazi ve hükümdür. Bugün anayasa doktrinde devletin üç unsurundan biri kabul ettiğimiz “egemenlikten” tartışmalı bir dördüncü unsur olarak bahseder. Sebebi ise bu unsurun çok defa millet ve hükümetin zaten içinde bulunduğu dair düşüncesidir.⁴⁰ Hükümeti devletin üçüncü cüzü kabul eder. Hükümeti yalnızca yürütme erki sınırlandırmaz. Hükümet hukuki hadler içinde her türden icrai yetkiyi yürütmeye ilâveten kullanan kişi ve heyetler ile bir bütün kabul eder.⁴¹ Hakiki bir hükümetin varlığı için bugün Weber'den hareketle “meşru şiddet tekeli”⁴² olarak ifade ettiğimiz kavramı cebr ve tenfiz kudreti olarak gündeme getirir. Devletin hakimiyetinden kaynaklanan varlığı ve hakları ancak mezkur kabiliyeti haiz bir hükümetle birlikte anlam kazanır.⁴³Bu manada devlette bil kuvve olan kudret hükümet elinde fiil kazanır.⁴⁴ Devlet ile hükümet arasında zor kullanma üzerinden kurduğu zorunluluk içeren bu ilişki Weberyan nitelikler barındırmaktadır.

³⁴ Babanzâde, a.g.e., 2014, s. 91.

³⁵ Babanzâde, a.g.e., 2014, s. 87.

³⁶ Babanzâde, a.g.e., 2014, s. 43.

³⁷ Babanzâde, a.g.e., 2014, s. 105.

³⁸ Babanzâde, a.g.e., 2014, s. 380.

³⁹ Babanzâde, a.g.e., 2014, s. 107.

⁴⁰ Babanzâde, a.g.e., 2014, s. 125.

⁴¹ Babanzâde, a.g.e., 2014, s. 169.

⁴² Bkz.: Weber, Max, *Meslek Olarak Siyaset*, Çev.: Levent Özşar, *Biblos*, İstanbul, 2017.

⁴³ Babanzâde, a.g.e., 2014, s. 170.

⁴⁴ Babanzâde, a.g.e., 2014, s. 171.

3- Mustafa Kemal Atatürk'ün Anayasal Düşüncelerine Etkisi

Mustafa Kemal Atatürk, idari anlamda “Kongre İktidarları”⁴⁵ ifadesiyle anılan 1918 ve 1920 yıllarından sonra mevcut anayasal krize binaen yeni oluşturulacak anayasa hakkında çalışmalarda bulunmuştur. 1921 Anayasası'nın yapılış sürecinde milli egemenlik anlayışı, cumhuriyet ve meclis hükümeti sistemi hakkındaki kanaatini oluşturması sürecinde okuduğu ilk anayasa hukuku kitabı olan Babanzâde İsmail Hakkı Bey'in Hukuk-ı Esasiye'sinin katkısı büyüktür.⁴⁶ İsmail Hakkı Bey'in milli egemenliğin gerekliliği ve bir parlamentonun varlığına olan ihtiyacın karşılanması yönündeki ciddi fikirleri Atatürk'te makes bulmuştur. Nitekim Bülent Tanör Atatürk'ün anayasal düşüncesinin merkezinde milli egemenlik anlayışının ve millet iradesinin mevcut olduğunu ifade eder.⁴⁷ Atatürk milli egemenlik anlayışı ve bunun devlet ve hükümet sisteminde doğal sonuçları kabul ettiği cumhuriyet ve meclis hükümeti sistemlerini savunmuştur. Atatürk'ün anayasal düşüncelerinin somutlaşmış hali 1921 Anayasası'dır. Ergun Özbudun 1921 Anayasası'nın en önemli vasfı için yapım sürecinde milli iradenin tam manası ile temsil edildiği değerlendirmesinde bulunmaktadır.⁴⁸ Bu vasfın tescili mahiyetinde milli egemenliği ihtiva eden birinci madde mecliste oy birliği ile kabul edilmiştir.⁴⁹ 1921 Anayasası'nın 1. Maddesinde yer alan “*Hakimiyet bilakaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatı bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.*”⁵⁰ Hükmünün hem lafzından hem de ruhundan hareketle, II. Meşrutiyet ile sağlamlaşan parlamento fikrinin, millet egemenliğine dair inanç ve kanaate Hukuk-ı Esasiye'si ile teorik bir derinlik kazandıran Babanzâde'nin dolaylı etkisi hem Atatürk üzerinden hem de Türk Anayasa hukuku doktrininin doğal gelişiminden müşahade edilebilir.

SONUÇ

II. Meşrutiyet'in ilanı ile kurumsallaşma süreci ivme kazanan anayasal sistemin varlığı devleti en geniş şekilde devlet teşkilatı ve kurumlar düzeyinde izah etme ihtiyacını da beraberinde getirmiştir.

⁴⁵ Bkz.: Tanör, Bülent, *Kongre İktidarları*, Yapı Kredi Yayınları, Nisan 2016, İstanbul, 4. Baskı.

⁴⁶ Eroğlu, Haldun, “Mustafa Kemal Atatürk'ün Düşün Dünyasının Oluşumundaki Etkenlerle İlgili Bazı Görüşler”, (*Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, C.VIII., s. 230.) Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 27-28, Mayıs-Kasım 2001, s. 293.

⁴⁷ Tanör, Bülent, *Anayasal Gelişme Tezleri*, YKY, İstanbul, 2013, 3. Baskı, s. 14-20.

⁴⁸ Özbudun, Ergun, *1921 Anayasası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1992, s.2.

⁴⁹ Özbudun, a.g.e., 1992, s.23.

⁵⁰ Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Kanun No: 85, 20.01.1921. Bkz.; Gözübüyük, A.Şeref/Kili, Suna, *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985, s.91. Ayrıca Bkz. Yüzbaşıoğlu, Necmi, *Anayasa Hukuku'nun Temel Metinleri*, Beta Basım Yayım, 2018, 14. Baskı, s.3.

Hukuk ilmi, hususiyetle de anayasa hukuku disiplini içinde bu çabanın doğuşunu temsil eden başlıca isimlerden Babanzâde İsmail Hakkı Bey, hem hukuk tarihimizde Türk Anayasa Hukuku doktrinine kazandırdığı modern perspektif hem de 1921 Anayasası'na hakim olan halen de mevcut anayasal sistemimizin temel ilkelerinden birini ifade eden “milli egemenlik” ilkesi üzerine tesis edilen tarihi sürekliliğimizin miladını temsil sadedinde olmak bakımından ehemmiyetini korumaktadır.

Kamu hukukunun dili ile Türkiye Cumhuriyeti devleti bir modern ulus devlettir. Ulus devletin öncülü olan modern devlet düşüncesine hakim ilkeler Babanzâde İsmail Hakkı Bey'de gözlemlenmektedir. Devletin hukuki kişiliğe sahip olması, devlet idaresinde teamüllerin yanı sıra yazılı bir anayasanın varlığı ile Weberyman manada modern devletin yasal-ussal kimliği, devletin elinde bulunması iktiza eden cebir gücü üzerinden devletin şiddet tekeli olgusu ile Hukuk-ı Esasiye'de karşılaşırız. Bugün devlet biliminin sistematığı içinde mutlakiyetçi devletin evrimi ile teşekkül eden modern devlet düşüncesi kamu hukuku doktrinimizde ilk defa ele alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin tam manası ile modern ulus devlet olarak kabul edilebileceği 1924 anayasasına giden sürecin tarihi-siyasi kritiğinin yanında yazılı miladı Hukuk-ı Esasiye kitabı olan modern devletin işlendiği anayasa hukuku perspektifinin gelişimi de ciddi pay sahibidir.

Fransız Kamu hukuku doktrininin kamu hukukumuzdaki kodifikasyona olan etkisi ve Türkiye Cumhuriyeti anayasalarında mevcut görünümü Babanzade'nin hukuk anlayışında ve öğretiminde de doğrudan mevcuttur.

KAYNAKÇA

- Ali Reşad, *Fransa Büyük İhtilali Tarihi*, Ötüken Neşriyat, 2018.
- Aybay, Rona, *An Introduction To Law*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2019, 5.Baskı.
- Babanzâde İsmail Hakkı/Ali Reşat, *Dreyfus Meselesi*, Haz.: Fernaz Balcıoğlu/A.Büşra Balcıoğlu, A.R.S. Yayınları, İstanbul, 2013.
- Babanzâde, İsmail Hakkı, *Hukuk-ı Esasiye*, Haz.: Fernaz Balcıoğlu/Ayşe Büşra Balcıoğlu, Erguvani Yayınevi, Ankara, 2014.
- Bilge, Necip, *Hukuk Başlangıcı*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2017, 35. Baskı.
- Bukarlı, Edip, *19.Yüzyıl Osmanlı Devlet Adamı Babanzâde Mustafa Zihni Paşa'nın Hayatı ve İlmi Kişiliği*, Libra Yay., İstanbul, 2019.
- Erdoğan, Mustafa, *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Yayınları, Ankara, 2017, 13.Baskı.
- Eroğlu, Haldun, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Düşün Dünyasının Oluşumundaki Etkenlerle İlgili Bazı Görüşler*, (Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, C:VIII., s.230.) Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 27-28, Mayıs-Kasım 2001.
- Gözler, Kemal, *Anayasa Hukuku'nun Metodolojisi*, Ekin Kitabevi Yay., Bursa, 1999, 2.Baskı.
- Gözübüyük, A.Şeref/Kili, Suna, *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1985.
- Güneş, İhsan, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Türkiye'de Hükümetler-Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012.
- Hut, Davut, "II.Meşrutiyet Döneminde Bir Osmanlı Entelektüeli Babanzâde İsmail Hakkı (1876-1913), Tarihimizde Portreler, Osmanlı Kimliği", Kurşun, Zekeriya- Çoruh, Haydar (Ed.), *Prof. Dr. Cevdet Küçük Armağanı*, Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Derneği, İstanbul, 2013.
- Mayak, Faysal, "Babanzade İsmail Hakkı'nın Tanin'de Yayınlanmış Makalelerine Göre Osmanlı Devleti ve Dış Politikası (1911)", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 3, S. 11, 2010.
- Özbudun, Ergun, *1921 Anayasası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992.
- Özdemir, Hüseyin, *Demokrasi Tarihimizde "İttihat ve Terakkili" Yıllar Babanzâde İsmail Hakkı Bey'in Penceresinden*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, 2.Baskı.
- Soysal, Mümtaz, 100 Soruda Anayasa'nın Anlamı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1979, 5.Baskı.

- Tanör, Bülent, *Anayasal Gelişme Tezleri*, YKY, 2013, İstanbul, 3.Baskı.
- Tanör, Bülent, *Kongre İktidarlari*, YKY, İstanbul, 2016, 4. Baskı.
- Tanör, Bülent, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, YKY, İstanbul, 2014.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Cilt 1, Dergah Yayınları, 1976.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, Sulhi Garan Matbaası, 1969, 2.Baskı.
- Weber, Max, *Meslek Olarak Siyaset*, Çev.: Levent Özşar, Biblos, İstanbul, 2017.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, *Edebiyat Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010, 3.Baskı.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, *Tanıdıklarım*, YKY., İstanbul, 2001.
- Yüzbaşıoğlu, Necmi, *Anayasa Hukuku'nun Temel Metinleri*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2018, 14.Baskı.